

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

...وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ، قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ و... وَاللَّهُ يَعْلَمُ
الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتَكُمْ إِنْ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ .

بقره، ۲۲۰

دانشگاه یزد

مجتمع هنر و معماری

دانشکده معماری

مرکز نگهداری کودکان بی سرپرست

اساتید راهنما: دکتر محمد جعفر خاتمی و مهندس علی اکبر کوششگران

دانشجو: لیلا کتیرایی

اسفند ۱۳۸۳

۲۸ / ۱۱ / ۲۸۶

۹۴ ۷۱۳

تقدیم به پدر و مادر عزیزم:

تشویقهای شما هموار کننده راه است و محبتهایتان بی دریغ و

جبران ناپذیر.

دستان پر مهرتان را می بوسم و همواره قدردان زحماتتان خواهم بود.

و

تقدیم به افشین مهربانم:

حضور زیبایت سختیها را آسان می کند. سپاس را گذشت و فداکاریت.

سپاس

با استعانت از درگاه پروردگار متعال و شکر بی پایانش، از تمام عزیزانی که در انجام این پروژه مرا یاری نموده اند، کمال قدردانی و سپاس را دارم:

در ابتدا از اساتید گرانقدر و ارجمندم، جناب آقای دکتر خاتمی و جناب آقای مهندس کوششگران که با راهنماییها و سخنان گرانبهایشان مرا در پایان بردن این پروژه هدایت نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم. درود بر شما و سپاس از رهنمودهای بی‌شائبه و بی‌دریغتان. همچنین از خواهران عزیزم، نجمه، منا و سارا تشکر می‌کنم و کمکهایشان را هیچگاه فراموش نخواهم کرد.

و نیز از پدر و مادر همسرم به خاطر مهربانیها و دلسوزیهایشان سپاسگزارم.

در نهایت از تمام عزیزان در سازمان بهزیستی کشور، تهران، اصفهان، شیرخوارگاه نرجس، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه علوم بهزیستی و دانشگاه خوراسگان و ... و از دوستان خوبم خانم ندا بنافتی و وحیده رفیع فر نهایت تشکر و سپاس را دارم.

امید است بتوانم اندکی از زحمات و مشقاتی که همه عزیزانم متحمل شده اند جبران نمایم.

ان شاء الله .

اشاره

گهواره خالی راهیچ دستی تکان نخواهد داد. بعضی در سینه پرپر می شود. یادی در ذهنی به خواب رفته است. ستاره‌ها در پس شب از چشمها فرو می چکند. کودکی آوای فریادی را به خواب می بیند. اینجا زمستان عشق است. هیچ دلی را به راهیمایی در کوی محبت رغبت نیست. مادر ناپیدا است. پدر به سرقت عشق رفته است و کودک در متن خاطره‌ها به خواب.

من اینجا هستم. تنهاترازشب. تنهاتراز ماه. ماه به تنهایی من حسرت می خورد و من به بازی ستاره‌ها. هیچ کس با من بازی نکرده است. چرا... روزگار همبازی من است.

ستاره‌ای فرو می چکد. پدر سارق است عشق دزدیده. مادر خسیس است مهر نمی بخشد. کودکان خفته‌اند. فرزند کدامین پدرند و دستهای عاشقانه کدام مادر بر سر آنهاست. ستاره‌ها از چشمها می چکند. در این شهر همه دزدند. پدر دزد عشق. مادر دزد محبت. کودکی ناله می کند. دستی نیست که گهواره را تکان دهد. آن روز که مادر رفت کودک را در گوشه خانه ندید؟ آن روز که پدر گریخت صدای فرزند رانشنید؟ در این شهر همه کورو کردند یا بچه‌ها نامرئی‌اند. بین بچه‌ها و والدین دیوار است. از این دیوار فقط صدای بچه‌هاست که نمی گذرد.

چه کسی مقصر است؟ اگر کودکی در بستر تنهایی می‌گیرد، اگر کودکی به سرقت رفته، اگر مهر بزهکاری بر پیشانی بچه‌ای خورده است، اگر نام پرورشگاهی بر روی فرزندی می‌ماند، چه کسی مقصر است؟ فقر؟ اگر فقر نان بود فقر مهر که نبود؟ جامعه؟ اگر اجتماع بیدادگر بود، قاضی خانه، پدر که باید دادگر باشد؟ پدرها! مادرها! شما مقصرید!

چکیده:

در مرکز نگهداری از فرزندان بی سرپرست از جمعی از کودکانی که بنا به دلایلی از خانواده دورمانده اند نگهداری می‌شود تا نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی آنها رفع گردد و این در صورتی تحقق می‌یابد که نحوه زندگی و اسکان آنها با شرایط زندگی خانواده‌های موجود در جامعه مشابهت داشته باشد.

به همین منظور، خانواده‌ای ضمن حفظ بافت خانوادگی خود، نگهداری و تربیت ۵ فرزند بی سرپرست را عهده دار می‌گردد. به این ترتیب علاوه بر اینکه الگوی ثابت شخصیتی و تربیتی به کودکان ارائه می‌شود، ارتباطات اجتماعی و عاطفی آنها بیشتر شده و کودکان از اعتماد به نفس بیشتر برخوردار می‌گردند و در نهایت به پیشرفتهای اجتماعی و فردی و تحصیلی دست می‌یابند.

محل سکونت این فرزندان در شبه خانواده‌ای که در آن سرپرستی خواهند شد، همانند محل زندگی و خانه‌های سایر کودکان جامعه است؛ علاوه بر اینکه در برخورد و تعامل خانه‌ها ارتباطات اجتماعی بیشتری منظور می‌شود. در مجاورت واحدهای مسکونی مراکز آموزشی و ورزشی قرار می‌گیرند که کودکان محله نیز می‌توانند از آنها استفاده کنند. بدین ترتیب ضمن اینکه اوقات فراغت فرزندان بی سرپرست پر می‌شود، ارتباط آنها با اجتماع بیشتر می‌گردد.

مقدمه :

با توجه به حضور انکارناپذیر فرزندان بی سرپرست در جامعه و نظر به اینکه ایران کشوری بلاخیز محسوب می شود و هرروز شاهد پدیده های غیر مترقبه مانند سیل و زلزله و... هستیم و نیز پدیده های اجتماعی مانند فقر و بیکاری و... روز به روز بر تعداد این فرزندان می افزاید ضرورت حمایت و سرپرستی از این کودکان احساس می شود.

به همین منظور در این پروژه سعی شده ضمن طی سلسله مراتبی به طراحی برای مراکز نگهداری این کودکان دست یافت. از این رو ابتدا به مطالعات روانشناختی و اجتماعی پرداخته شد تا جهت رسیدن کودکان به تعالی و موفقیت در زندگی اجتماعی گامی برداشته شود. پس از مطالعات گسترده در این مورد، این نتیجه حاصل گردید که باید کودکان در فضایی همانند خانواده و در خانه ای همانند خانه های معمولی زندگی کنند تا از اعتماد به نفس و رشد اجتماعی مطلوب بهره مند شوند و بتوانند پس از ترخیص به سعادت و موفقیت برسند.

در راستای این اهداف به طراحی واحدهای مسکونی مشابه با مسکن دیگر کودکان اجتماع همت گماشته شد؛ ضمن اینکه برای پر کردن اوقات فراغت کودکان که از اهمیت ویژه ای برخوردار است (چرا که پرنشدن اوقات فراغت کودکان عواقب نادرست اجتماعی در پی دارد) مجموعه آموزشی و ورزشی نیز منظور گردید.

پس از مطالعات روانشناختی به انتخاب مکانی مناسب برای استقرار این مرکز پرداخته شد و پس از مطالعات و تحقیقات لازم و بررسی استانداردها و مطالعات کیفی، دیاگرامها و روابط فضایی مورد بررسی واقع گشت و آنگاه پس از طی مراحل و روند طراحی، طرح مورد نظر شکل گرفت

فهرست

صفحه	عنوان
۱	۱- پیشینه و سوابق امر
۲	۱-۱- تاریخچه حمایت از کودکان بی سرپرست در جهان
۴	۲-۱- تاریخچه حمایت از کودکان بی سرپرست در ایران
۵	۳-۱- ایتمام از دیدگاه اسلام
۸	۲- سازمان بهزیستی و کودکان بی سرپرست.
۸	۲-۱- علل و انگیزه‌هایی که باعث سپردن کودکان به مراکز شبانه روزی می‌گردد.
	۲-۲- روشهایی که در حال حاضر در سازمان بهزیستی کشور جهت نگهداری و تربیت فرزندان
۹	به کار می‌رود.
۱۰	۲-۲-۱- تعریف مفاهیم
۱۲	۲-۲-۲- اصول کلی نگهداری و پرورش در واحدهای شبانه روزی
۱۴	۲-۳- بررسی آمار و تعداد فرزندان بی سرپرست و مراکز شبانه روزی.
۱۷	۲-۵- نتیجه گیری
۱۸	۳- معضل بی سرپرستی و ضرورت حمایت از کودکان بی سرپرست.
۱۸	۳-۱- بررسی تطبیقی ساختار و کارکرد محیط تربیتی و نگهداری کودکان
	شبانه روزی در قیاس با محیط طبیعی خانواده
۲۱	۳-۲- شخصیت و دگرگونی آن در کودکان شبانه روزی
۲۳	۳-۳- بررسی تأثیر شرایط محیطی و روابط اجتماعی در کودکان بی سرپرست.
۲۳	۳-۳-۱- برخورد جامعه در مورد کودکان بی سرپرست.
۲۴	۳-۳-۲- بررسی برخی مشکلات و عواملی که در شبانه روزیها وجود دارد

- ۳-۳-۳- برای بهبود شرایط روانی - رفتاری و محیطی فرزندان شبانه روزی
- ۲۵ چه پیشنهادی میتوان کرد؟
- ۲۸ ۳-۳-۴- نتیجه گیری
- ۲۹ ۴- بررسی نمونه های مراکز نگهداری فرزندان بی سرپرست
- ۲۹ ۴-۱- معرفی نمونه های مراکز بی سرپرست در کشورهای دیگر
- ۴۵ ۴-۲- معرفی نمونه های مراکز بی سرپرست در ایران
- ۶۲ ۴-۳- نتایج حاصل از بررسیها
- ۶۳ ۴-۴- راهکارهای حاصل از مطالعات انجام شده و بررسی فضاها
- ۶۵ ۵- معرفی سایت معماری
- ۶۵ ۵-۱- ویژگیهای طبیعی و اقلیمی منطقه.
- ۷۰ ۵-۲- موقعیت قرار گیری سایت در شهر.
- ۷۲ ۵-۳- تجزیه و تحلیل سایت.
- ۷۲ ۵-۳-۱- تاریخچه محله شهرستان.
- ۷۳ ۵-۳-۲- عملکرد فیزیکی سایت در گذشته و حال.
- ۷۴ ۵-۳-۳- مسیرهای دسترسی به مجموعه.
- ۷۵ ۵-۳-۴- درجه بندی مسیرهای دسترسی به مجموعه.
- ۷۶ ۵-۳-۵- پتانسیلهای موجود تأثیر گذار بر مجموعه.
- ۷۷ ۵-۳-۶- بررسی ورودیهای اصلی و فرعی پیشنهادی.
- ۷۸ ۵-۳-۷- عواملی که در انتخاب سایت مؤثر بوده اند.
- ۷۸ ۵-۳-۷-۱- سازگاری نوع فعالیت مورد نظر با فعالیت های همجوار.
- ۷۸ ۵-۳-۷-۲- مطلوبیت مکان برای استقرار فعالیت مورد نظر.
- ۸۰ ۵-۳-۷-۳- مناسب بودن مکان و فعالیت مورد نظر با نیازهای منطقه.

۸۱	۶- مراحل تکوین طرح
۸۱	۶-۱- اهداف طرح و ارائه احکام طراحی
۸۲	۶-۲- برنامه فیزیکی طرح
۸۲	۶-۲-۱- بررسی و مطالعه استانداردها.
۸۴	۶-۲-۲- -- بررسی آسایش محیطی
۸۴	۶-۲-۲-۱- نور
۸۵	۶-۲-۲-۲- صوت
۸۵	۶-۲-۲-۳- آب و هوا
۸۶	۶-۲-۳- تجربه و تحلیل اطلاعات برنامه فیزیکی طرح:
۸۶	۶-۳- دیاگرامها و روابط فضایی عرصهها و فضاها
۹۵	۶-۴- روند شکل گیری طرح

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۹	جدول ۱-۲- وضعیت و چگونگی علل پذیرش فرزندان در مراکز شبانه روزی سازمان بهزیستی کشور در سالهای ۶۵ تا پایان ۶۷
۱۴	جدول ۲-۲- تعداد واحدهای خدماتی و مددجویان سرویس گرفته از برنامه خدمات اجتماعی به تفکیک نوع فعالیت و استان، سازمان بهزیستی سال ۱۳۷۴
۱۵	جدول ۳-۲- درصد واحدهای خدماتی و موارد سرویس گرفته از برنامه خدمات اجتماعی به تفکیک نوع فعالیت و استان
۱۶	جدول ۴-۲- تعداد و درصد کودکان بی سرپرست سرویس گرفته از مراکز شیرخوارگاهی و شبانه روزی سازمان بهزیستی سال ۱۳۷۴
۱۷	جدول ۵-۲- گزارش سازمان بهزیستی کشور به نمایندگان محترم مجلس شورای اسلامی آبان ۱۳۷۹

۱- پیشینه و سوابق امر

«پدیده بی سرپرستی عمری طولانی و به درازای سالیان خلقت دارد. گروهها و جماعات آدمی در دسته های کوچک و بزرگ در کوهها، دشتهای جنگلها و در حواشی رودخانه ها دائماً در معرض آسیب و هجوم کنترل نشده طبیعت اطراف قرار داشت. سیل، زلزله، حملات وحوش و تهاجم گروههای متخاصم پیوسته بشر را تهدید می کرد که حاصل آن شکستن ستونهای خانه بود و ایجاد بی سرپرستی. سالیانی پس از آن اگرچه در راستای رشد تمدن بشری، تهاجمات و ضایعات طبیعی کاهش پیدا کرد، لیکن ابزار و عوامل نابودکننده در دست و کنترل زورمداران قرار گرفت و دامنه آن وسعت یافت. به طوری که گاه جبران آن تا نسلها میسر نگردید. پس از مرگ قرون وسطی و زایش رنسانس شکل ضایعات انسانی نیز دگرگون شد، چراکه صاحبان قدرت باید ابزاری برای مهار انسان آزاده می یافتند تا شاید حریت اورامتمسکی برای نابودیش قراردهند. و بدین شکل فضای خالی از معنویت شهرها رشد سرطانی افکاری این چنین را افزایش داد و بذر انحرافات در مزرعه پاک انسانیت پاشیده شد.

جنگ جهانی اول و دوم ضربه مهلکی بر پیکره جامعه بشری بود که ویرانی و سرگردانی و بی سرپرستی فراوانی در پی داشت. اگر چه امروز دامنه و وسعت جنگها از جهانشمولی خودکاسته است لیکن شیفتگان و تشنگان قدرت به اشاعه انحرافات و کجرویهای پرداختند که جنگ بی پایانی آغاز گشت و با اشاعه الكل و اعتیاد و فحشا و در یک کلام نابودی ارزشهای اخلاقی و به صدا در آمدن نفیر مرگ در جهان مهلک ترین ضربه ها بر ارکان مقدس خانواده وارد شد که موجب تلاشی پایه های استوار خانواده و در نتیجه بی سرپرستی و بی پناهی گردید.^۱

^۱ - عباسعلی صنعتی نیا، در مسیر داوری، چاپ اول، سازمان بهزیستی کشور، ص ۲۰۱

«پدیده بی سرپرستی از پدیده های غمناک جوامع بشری است که به علل مختلف روی می دهد. از دیرباز در هر جامعه ای بنابه فرهنگ و اعتقادات حاکمه، راه حل هایی در جهت رفع این مشکل اجتماعی اندیشیده و اقداماتی را انجام داده اند. جوامع غربی بنا بر ارزشها و اعتقادات خود، برای حل این معضل مبادرت به تشکیل یتیم خانه ها و پرورشگاههایی نموده اند که هنوز در اکثر کشورهای اروپایی این روش همچنان ادامه دارد.

ولی نظر به اینکه این شیوه تربیتی و نگهداری با مقتضای طبیعت انسانی سازگار نمی باشد، این مطلب به تجربه و تحقیق نیز ثابت گردیده است). برای جبران مفاسد، انحرافات، صدمات و عوارض سوئی که این روش در کودکان دارد، در چند دهه اخیر، آمریکا و برخی از کشورهای اروپایی نظیر انگلستان، تصمیم به تغییر و تبدیل ساختار شبانه روزیها گرفته اند و از وجود خانواده های داوطلبی که مایل بودند از این کودکان در خانه خود نگهداری و آنها را تحت سرپرستی و تربیت قرار دهند استفاده نموده و می نمایند. مسأله بی سرپرستی و چگونگی برخورد جامعه ایرانی قبل از انقلاب با آن جای بحث و تعمق بسیار دارد که در جای خود به آن پرداخته خواهد شد.^۱

۱-۱- تاریخچه حمایت از کودکان بی سرپرست در جهان

«مشکلات اجتماعی از قبیل فقر و نیازمندی، بیماری و از کارافتادگی، بی سرپرستی و یتیمی، عقب افتادگیها و... همواره در طول تاریخ بشریت در جوامع انسانی با شدت وضعفهای گوناگونی وجود داشته است.

مشکل یتیمی که از پدیده های طبیعی اجتماعی است از دیرباز در جوامع بشری مطرح بوده است. لکن موضوع اصلی نگرشها و دیدگاهها و برخوردهای جوامع، با این پدیده دردناک می باشد.

^۱ - ناصر بابایی، ابراهیم باقری ستیره جینی، حسین استاد حسین و طوبی آرا، نگرشی بر پدیده بی سرپرستی و مشکلات فرزندان دور از خانواده، سازمان بهزیستی کشور. ۱۳۶۹. ص ۲۱.

حمایت از کودکان یتیم و بی سرپرست، دارای سابقه ای بسیار طولانی است به طوری که «هامورابی» حکمران مشهور بابل تقریباً در دو هزار سال پیش از میلاد مسیح مراقبت از زنان بیوه و کودکان یتیم را برعهده داشته است.

بعد از تاریخ فوق تا اوایل قرن شانزدهم مدرک مستندی در این ارتباط موجود نیست. اما چنانکه از شواهد و مدارک تاریخی زندگی اجتماعی انسان برمی آید، حمایت از کودکان بی سرپرست و بی خانواده، در اکثر ممالک دنیا به صورت پراکنده و غیر سازمان یافته و غیرحرفه ای، تحت تأثیر انگیزه های خیر خواهانه، انسانی و دینی توسط مردم و نهادهای اجتماعی و مذهبی بر اساس فرهنگ و معتقدات هر جامعه انجام می گرفت.

از اوایل قرن شانزدهم میلادی در تعدادی از کشورهای غربی، موضوع حمایت و نگهداری از فقرا، نیازمندان، مساکین و ایتم به صورت مدون و برنامه ای و با همت افرادی که از حرکت های فکری و علمی تأثیر گرفته بودند در آمد. قانون «هنری هشتم» اولین قانونی بود که در انگلستان برای رسیدگی به وضع مستمندان وضع شد و در سال ۱۵۳۶ دولت انگلستان مقرراتی در زمینه قانون فوق به اجرا گذارد. در سال ۱۵۹۷ جهت نگهداری و حمایت از معلولین، پیران و نابینایان مراکز ایجاد شد و در این مراکز از این گونه افراد و کسانی که قادر به کار کردن نبودند نگهداری می شد. با آغاز قرن هفدهم (۱۶۰۱ میلادی) قانون فقرای «الیزابت اول» در انگلیس به اجرا گذاشته شد.

در ایالات متحده آمریکا اولین دارالایتم در سال ۱۷۴۰ به وجود آمد و مؤسسه ای بود برای نگهداری از کودکانی که در نتیجه فوت، جدایی، فقر و... والدین بی خانمان می شدند. این دارالایتم از نظر تاریخی جزء نخستین مراکز حمایتی ایتم در کشورهای صنعتی غرب می باشد. تا قبل از سال ۱۸۰۰ میلادی در آمریکا فقط هفت مؤسسه برای نگهداری اطفال ولگرد، فقیر و رها شده و مجرم وجود داشت که هر کدام از آنها توسط بخش خصوصی اداره می شد. در سال ۱۹۳۰ تعداد این مراکز در مناطق مختلف آمریکا بیست و شش واحد بود که از ۲۸۱۶ کودک نگهداری می گردیده است.»^۱

۱-۲- تاریخچه حمایت از کودکان و فرزندان یتیم و بی سرپرست در ایران

«شواهد تاریخی نشان می دهد که در ایران تا قبل از اسلام با تمام تبلیغاتی که درباره ایتام فقیر و ناتوان اعمال می شد، جامعه از وجود مراکزی جهت حفظ و نگهداری کودکان بی سرپرست بری بوده و خانواده ها بنا بر سنت دیرینه مذهبی، کودکان یتیم را نگهداری می کردند. بعد از ظهور اسلام و گسترش آن در ایران همانطور که مردم ایران دین اسلام را با آغوش گرم پذیرفتند اصول اخلاقی و انسانی آن را نیز به دیده منت قبول کردند و رفته رفته درنگرش مردم به حمایت از محرومین و ناتوانان تحولاتی مثبت پدید آمد.

تعلیمات اسلام باعث گشت تانیکوکاران هر چه بیشتر به امور مالی و معنوی محرومین به ویژه ایتام بذل توجه نمایند. افراد خیر موقوفاتی را جهت کمک به فقرا و مستمندان هدیه کردند. به موازات این حرکات انسان ساز، سلطنتهای پادشاهی در ایران مسأله تبعیض را همچنان اعمال کرده و یتیمان نیز مثل گذشته از این بی عدالتیها سخت آزرده و تیره بخت می شدند. از چگونگی شکل گیری و تأسیس مراکز پرورشی ایتام در ایران سابقه مدونی وجود ندارد. براساس مدرک تاریخی موجود تا سال ۱۲۸۰ شمسی این گونه مراکز در ایران تأسیس نشده بود. در اولی جلسه سری که جهت آماده ساختن و ایجاد حکومت مشروطه در تاریخ ۱۸ ذی الحجه سال ۱۳۲۲ هجری قمری (۱۲۸۰ ه.ش) در منزل ناظم الاسلام کرمانی برگزار شد. قسمتی از کتاب «ابراهیم بیگ» خطاب به وزیر داخله، مؤید عدم وجود مرکزی بنام دارالایتام جهت نگهداری و پرورش کودکان بی سرپرست می باشد.

از حدود صد سال قبل با ورود برخی مطالب از غرب به ایران پدیده پرورشگاه نیز به ایران وارد شد ولی تنها یک محل در شهرستان خوی آن هم توسط دولت آلمان به همین منظور ایجاد شده بود. چنانکه در سفرنامه «ابراهیم بیگ» مشاهده می شود اولین با فکر ایجاد پرورشگاه در ایران را «ناصرالدین شاه» از مسافرت فرنگ آورده بود.

اسناد مجلس شورای ملی سابق نشان می دهد در مجلس اول موضوع تأسیس اولین پرورشگاه مطرح شده است که به نام مجلس و با کمک نمایندگان تأسیس شود. به همین منظور در سال ۱۲۸۲ ه.ش لایحه ای توسط محقق الدوله نماینده تجار تهران به مجلس فرستاده شد. نظر به اینکه تا تاریخ

ذکر شده سندی از ایجاد پرورشگاه رسمی و گسترده نبوده و مراکز غربی هنوز در ایران پا نگرفته بودند. پرورشگاههای خیریه کوچک خصوصی مانند: پرورشگاه محمدی قم، پرورشگاه یتیمان رشت، دارالایتام بابل، پرورشگاه جعفری در تهران و... با نظارت مردم خیر تشکیل شده بود.

هنگامی که در سال ۱۲۹۶ ش، جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران بنیان گذاری شد در کنار وظیفه هایی که جمعیت های همانند آن در سراسر جهان به عهده می گیرند برای خود وظیفه هایی دیگر نیز در نظر گرفت که از آن جمله تأسیس پرورشگاهها است. براساس اولین قانون بلدی شهرداری کشور در سال ۱۲۸۳ ه.ش به تصویب رسید، نگهداری اطفال سرراهی از جمله وظایف شهرداری محسوب می شد. از اینرو اولین دارالایتام در سال ۱۲۹۸ ه.ش در دروازه قزوین و اولین دارالرضاعه (شیرخوارگاه) نیز در دروازه دولت ایجاد شد و تا سی سال بعد همین دو محل برای این گونه اطفال تعیین شده بود.^۱

۱-۳- ایتام از دیدگاه اسلام

« اسلام به عنوان کاملترین دین الهی همواره مستضعفین و محرومین اجتماع را زیر چتر حمایت خویش داشته است و در این بین ایتام بیشتر از سایر محرومین مورد رأفت و عطف قرار گرفته اند. برای سنجش اهمیت موضوع ایتام در اسلام کافی است بدانیم کلمه ایتام و مشتقات آن حدوداً ۲۳ بار در قرآن کریم وارد شده است. به طور کلی آیات، روایات و احادیث موجود سه مسأله مهم و اساسی را درباره ایتام مورد بحث قرار داده اند که عبارتند از:

۱- چگونگی سرپرستی ایتام. ۲- چگونگی رفتار با ایتام. ۳- اموال ایتام که به شرح ذیل بیان می

شوند:

چگونگی سرپرستی ایتام: از نظر اسلام هیچ محیطی برای اطفال مناسبتر از محیط طبیعی آنها یعنی خانواده نیست. حضرت محمد(ص) در این باره می فرماید: «آگاه باشید هر کس در منزل خود یتیمی را جای دهد، احتیاجات او را از حیث خوراک و پوشاک تأمین نماید و او را اذیت نکند، اعمال او مقبول درگاه خداوند خواهد بود.» همچنین خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر(ص) می

^۱ همان کتاب، ص ۸-۶

فرماید: «آیا خدا ترا یتیمی نیافت که در پناه خود جای داد و از شر دشمنانت نگهداری کرد و تورا در بیابان مکه گم کرده یافت. پس راهنمایی کرد و باز تو را فقیر یافت توانگر کرد؟». با توجه به معنای ظاهری این آیه می توان دریافت که خداوند مؤمنین را جهت سرپرستی ایتام و حمایت از آنها در مقابل مشکلات هدایت و راهنمایی کرده است تا یتیمی در جامعه آواره نماند و در پناه مؤمنین نیازهایش مرتفع شود. در نظام تربیتی اسلام جایی به نام دارالایتام و پرورشگاه نداریم مگر آنگاه که مسلمانان از مسئولیت سرپرستی ایتام غفلت کنند و آنان در اجتماع بی سرپرست و سرگردان بمانند. از نظر اسلام جهت حفظ و کنترل ایتام و آموزش مسائل اساسی حیات در صورتی که امکان سرپرستی در خانواده خود کودک نباشد ضروری است در خانه ای دیگر شبیه وضع قبلی تربیت شود.

مردم مسلمان وظیفه دارند کودکان یتیم بویژه فرزندان شهیدان را مثل اولادشان در خانواده خود نگهداری نمایند، همانند فرزندان خویش و چه بسا بهتر از آنها تربیتشان کنند و این امر باید ادامه یابد تا دوران کودکی خاتمه یافته به سن بلوغ برسند و از سرپرستی بی نیاز گردند؛ در این مورد حضرت علی(ع) فرموده اند «یتیم را آن طور تربیت کن که فرزند خویش را تربیت می کنی و در مقام مجازات او را با همان چیزی بزن که فرزند خود را می زنی».

البته اسلام در مورد مسئولیت نگهداری ایتام اولویتهایی قایل شده است. در این مورد ابتدا مادر و سپس اقوام به ترتیب نزدیکی نسبت، پس از آن همسایگان و در نهایت دولت به نمایندگی از جامعه اسلامی مسئولیت دارند. حضرت محمد(ص) در تأیید این موضوع می فرمایند «در هر جامعه ای اگر یک فرد گرسنه و بینوا باشد که نتواند گرسنگی و بینوایی خود را مرتفع سازد تمام افراد و گروههای آن جامعه مسئول خواهند بود.» کمک به ایتام از طریق دولت به دو صورت می تواند انجام گیرد. یکی تعیین سرپرست برای آنها و پرداخت هزینه های مربوط به زندگی آنان و دیگر نگهداری از آنان در مراکز خاص با هزینه دولت اسلامی. در مورد دوم گرچه در هیچ یک از اسناد اسلام مدرکی دال بر تأیید چنین مراکزی نیست اما مدرکی نیز بر رد آنها وجود ندارد چرا که به هر حال لازم است مکانی جهت نگهداری ایتامی که در جامعه رها شده اند در نظر گرفته شود.

۲- چگونگی رفتار با ایتام: طبق آیات و احادیث موجود، نیکی به ایتام در نظر خداوند مانند نیکی به پدر و مادر و پرستش خدای یگانه ارج نهاده می شود و بدی به آنها نکوهیده ترین اعمال در

نزد خدا و پیامبر و ائمه اطهار می باشد. «و هم در حق فرزندان ناتوان و درباره یتیمان عدالت پیشه گیرید و در نیکی کوشید که هر کار خوب به جا آرید خدا بر آن آگاه است.» پیامبر فرمودند: «من و کسی که یتیمی را سرپرستی نماید با هم در بهشت خواهیم بود.» و امیر مؤمنان نیز فرموده اند: «ظلم بر یتیمان و کنیزان بلا و گرفتاری را فرود می آورد و نعمت و آسایش را سلب می کند.»

۳- اموال ایتام: در مورد اموال ایتام در قرآن کریم توصیه های بسیاری شده که خلاصه آنها به

شرح ذیل می باشد:

- ۱- اموالشان را در سن بلوغ به آنها بدهند. ۲- اموال مرغوب آنها را با اموال نامرغوب خود معاوضه نکنند. ۳- اموال آنها را با اموال خود مخلوط نکنند. ۴- اموال آنها را حفظ و در جهت صلاح و خیر آنها مصرف کنند.^۱

^۱ همان کتاب ص ۲۲-۱۱

۲ - سازمان بهزیستی و کودکان بی سرپرست.

۲-۱- علل و انگیزه هایی که باعث سپردن کودکان به مراکز شبانه روزی می گردد:

«عواملی که باعث می گردند کودکان از طریق خانواده و یا سایر مراجع ذیصلاح در مراکز شبانه روزیها مورد پذیرش و نگهداری قرار گیرند به دو دسته کلی تقسیم می شوند: عوامل طبیعی و عوامل غیر طبیعی.

عوامل طبیعی: جوامع بشری همیشه با حوادث و بلایای طبیعی از قبیل سیل، زلزله، قحطی، خشکسالی، گرسنگی، بیماریهای اپیدمی و مرگ و میر طبیعی والدین مواجه بوده که بر اثر آن تعدادی از کودکان، والدین و اقوام خود را از دست می دادند و بی سرپرست می شدند و در نتیجه جامعه و دولت موظف بودند به نحوی از آنان سرپرستی و حضانت نمایند. در این قسم از عوامل با اندک مسامحه ای می توان گفت که وقوع آن اجتناب ناپذیر است و پیشگیری و کنترل آن تقریباً از قدرت و توانایی بشر خارج می باشد

عوامل غیر طبیعی: این دسته از عوامل که بیشتر در غالب عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی و به لحاظ عدم کارکرد و انجام درست و صحیح وظایف خانواده و اجتماع در قبال خود و یکدیگر رخ می نمایند. عدیده و متنوع می باشد. اکثر پذیرشهای کودکان در واحدهای بهزیستی به همین دلایل می باشد و چا دارد که در این قسمت به توضیح مختصر بعضی از این عوامل که قابل کنترل و پیشگیری است جهت آگاهی بیشتر اشاره ای داشته باشیم.

عواملی که باعث سپردن کودکان به مراکز شبانه روزی می گردد با توجه به تجارب موجود و اطلاعات مأخوذه از مطالعه دویست پرونده اجتماعی این کودکان به قرار ذیل می باشد:

- ۱- مجهول المکان بودن والدین. ۲- طلاق و جدایی والدین از یکدیگر ۳- فوت والدین یا یکی از آنها ۴- ترک خانواده توسط پدر ۵- اعتیاد والدین ۶- عدم صلاحیت اخلاقی و اجتماعی والدین. ۷- بیماری صعب العلاج والدین ۸- فقر اقتصادی والدین ۹- مفقود الاثر بودن والدین ۱۰- وجود نابسامانی، آشفتگی و ناسازگاری در خانواده ۱۱- خیانت والدین به یکدیگر ۱۲

- اختلاف اعتقادی و طبقاتی والدین ۱۳- کثرت فرزندان خانواده ۱۴- وجود ناپدیری یا نامادری در خانواده ۱۵- ازدواج مجدد ۱۶- زندانی بودن والدین ۱۷- فرار کودکان از خانه ۱۸- طرد و رها کردن کودکان در مجامع و معابر عمومی ۱۹- محل زندگی «مسکن نامناسب»^۱

جدول ۱-۲- وضعیت و چگونگی علل پذیرش فرزندان در مراکز شبانه روزی سازمان بهزیستی کشور در سالهای ۶۵ تا پایان ۶۷ بدین صورت بوده است.^(۱)

علت پذیرش مقاطع سالیانه	سرایه	والدین زندانی بودن	والدین صلاحت عدم	فرت والدین	والدین بیماری	طلاق	شدن والدین مفقود الایر	سایر علل	شماره
۶۶	۵۵۳	۱۴۰	۶۳	۸۶	۶۰	۴۶	۱۵	۱۸	۹۸۱
۶۷	۶۰۶	۱۳۴	۱۲۲	۹۳	۶۸	۵۳	۳۲	۶۷	۱۱۷۵
جمع	۱۷۱۲	۴۲۱	۳۲۰	۲۹۶	۲۳۹	۱۹۱	۷۷	۱۲۹	

۲-۲- روشهایی که در حال حاضر در سازمان بهزیستی کشور جهت نگهداری و تربیت فرزندان بی سرپرست به کار می‌رود:

«با استعانت از مکتب رهایی بخش اسلام که بر زندگی فرد درون خانواده و حفظ کیان آن تاکید می‌نماید سازمان بهزیستی کشور از بدو تاسیس خط مشی بازگردانیدن کودکان ونوجوانان بی سرپرست را به خانواده و جامعه در پیش گرفت و با لطف ایزد منان و تلاش همکاران موجب انحلال مراکز بزرگ و تبدیل به واحدهای کوچک و فقط ملزم به نگهداری محدود فرزندان شد که

^۱ - همان کتاب، ص ۴۸-۴۵ و شهریار آریاشمس مستوفی، کودکان فراموش شده، انتشارات همشهری ۴۵-۴۸ چاپ اول،